

פרק אחרון

היה חודש טבת. על משקוף החלון של דירת האחים חפץ באחד מצדי הסמטאות שבטבריה דלקה כל הלילה עששית קטנה. את העששית הדליק האח הצעיר לזכר חנוך בנו. שכפי שהוברר לו מת בזה היום בשנה שעברה.

היום שהוא חל בשבת — ביום שלו, ביום שהוא בבית. ביתר הימים היה חיים עסוק בהובלת חולים מן העיר אל המרחץ שמחוץ לעיר. את יוסף לא צריך היה להוביל. כי הרופא הטברני אמר, שמחלתו אינה רימטיזם ואינו צריך לחמים. מחלתו של יוסף, לדברי הרופא הטברני, היא איו מחלת עצבים — ולא רימטיזם. ואתה לך והכרע!

הטוב שבדבר הוא, שיוסף, ברוך השם, כבר אינו מרגז כמו אז. הוא כבר אינו מסופק. טיב־מחלתו ידוע לו.

את משכורתו חילק חיים את אחיו, שישב בבית ועסק ימים ולילות בתורה. הוא היה עושה זאת בהנאה ונזכר לפעמים במה ששמע בימי עלומיו מפי „המגיד החדש“, שלימד מדרש באותה עיר־הגבולין עד אודות יששכר ובולון.

אחרי קבלת שבת, שבה אמר קדיש לזכר בנו, ואחרי סעודת השבת עם זמירות, יצא חיים החוצה והוציא גם את אחיו עמו. שיחתם היתה על הצעת יחזקאל להביא הנה את הילד של חנוך מירושלים. ר' יוסף הסכים, שככלות עונת הרחיצה, שבה חיים עסוק ביותר, יקח הוא, חיים, להוצאות־הדרך מאסתר ויסע לירושלים להביא משם את הילד, אמנם, באמת, רוצה היה גם הוא בעצמו, ר' יוסף, לשוב ירושלימה. הוא אהב את ירושלים, אך זה אי־אפשר. ולכן, לכל הפחות, יובא הנה הילד, הוא, ר' יוסף, ילמדנו תורה. הוא אינו רוצה לאכול לחם־חסד. הוא ילמד תורה את הילד. חומש ילמדנו דוקא תורה. דוקא חומש.

הסמטה הטברניית היתה את חייה — חיי ליל התקדש השבת. אורים הציצו מן החלונות. בפתחי הבתים ישבו נשים ושוחחו בלאט ובקול רם על עניני השכנות. באיטליו היתה היום מריבה בין פלונית ופלונית. מזמן לזמן הסתובבו אצלן ילדים וילדות משחקים.

הערב היה יבש ושאנן. רצי הירח זלפו והיו כעין בבואה לשרידי השמש הנופל מאצל שפת הכנרת. אותם השרידיים הנראים ליושבים כמו ממרחק ומשרים איוו מנוחת שלום על המקום. מציאותן של שלשלות ההרים הכנוריים שבסביבות העיר עם פלדות־אדמימותן ומשחק־אבניהן הורגשה בסמטה, אם כי יושביה לא דיברו עליה.

עם המשך הערב התפשטו השיחות יותר ונעשו יותר מופשטות, עולמיות. הנשים המשוחחות בלאט, כחברותיהן המספרות בקול, התחילו לנגוע ברחוקים יותר מבקרובים ולבחור במעשיות נוגות, עצובות, קורעות לב ונפש. יש שנתגלתה כננה ברורה להמס את לב השומעות, לעורר רחמים, אך לרוב צילצלו הדברים גם עתה בחוסר־יחס, בשיוויו־נפש, וכאילו השמיעו: לשון ניתנה לאדם וכוח־הדיבור, כל זמן שהוא חי; הדיבור הוא אחת מקטנות־החיים, ונשתמש בו, רעות, לדבר על החיים... והכל חיים... מה שנספר ונשמיע — באמת, הכל אחת... ובלבד שנשמיע. ובלבד שלא תלך לאיבוד מתנת הדיבור, מתנת החיים שבנו...

יהודיה ליטאית זקנה אחת, שנתיישרה זה לא כבר במקום. סיפרה בכנופיה אחת בקול אמהי על צער גידול בנים שלה: — היה בני בישיבה רחוקה... בטלו... גם אצלנו, בשטייבץ, ישיבה... ונתתי לאכול לבחור־הישיבה הזר... ונזכרתי בבני שאנשים טובים נותנים לו לאכול... ואחר־כך גירשו את בני לצבא... לפניו רוסיה... ואני... בעירנו... לא החסרתי שבת, שלא יהא איש־צבא על שולחני...

ספרדיה צעירה אחת, שגדלה בצפת ונישאה לטברניני, ישיבה עכשיו בכנופיה אחרת וסיפרה בו־ארגון אשכנזי: „איך געזאגט... אני לא ידעתי... אבא היה אומר: למה את יושבת עם הגויים? ואני הייתי יושבת... עד שלוש בלילה הייתי יושבת...“

— מה את מדברת? בושה לשמוע...

— איך ניט געוואוסט... — התנצלה הספרדיה בתמימות (מציפת היא האשה... — חשב חיים לשמע־קולה — צריך היה לנסוע לצפת... למצוא את הקבר... להציג מצבת...“ — מאומה לא ידעתי... לא ידעתי פראנזוי... לא ידעתי אפילו שהים גדול... — — —

הים הגדול, ים־הכנרת, היה שקט, שקט. נענה ר' יוסף ואמר:

— ה„בחינת־עולם“ אומר: „העולם ים זועף רב־מצולה רחבי־ידים הזומן גשר רעוע בנוי עליו“... ים... כן... אבל אולי כים זה... ככנרת...

קולו של ר' יוסף העיד עליו, כי בשעה זו כבר אינו מוכשר לחלק את הביוגראפיה שלו לתקופות. עכשיו כאילו ניטשטשו התקופות, והכל נתבלבל, ומחוך הבלבל — שקט ים־הכנרת... הוא הוסיף לדבר מלים קטועות על אותו הרגש הטוב,

כשאתה הפשי לנפשך, הפשי לגמרי, לחלוטין... מלבד עול־שמים... כננתו, כשאין אדם אתך, שאתה ערב בעדו ושעליך לדאוג לו... הללי דעלמא ריקים, ערומים...

הוא לא היה כך תמיד. קשה היה טבעו לפניו, הוא היה דן את הכל לכף־התובה, ולא זו בלבד... אלא... או, למשל... כשהיה נחוץ לו הנאפוליון לפדות את הספרים, ולא היה לו, אז חשב... הא כיצד? איך אפשר לחיות בלי הספרים? כוח־הדמיון שיווה לפניו שבלי ספריו, פשוט, ממש חיו אינם חיים... היתכן? ספריו היקרים, שקנה אותם אחד אחד, שריוה אותם בזיעתו... לא על דרך־המליצה... ושצחוק לאמור: חלק גדול משערות־זקנו טמון שם... היתכן? שאלה הספרים יאבדו לו בגלל נפוליון שאין לו?

עכשיו הוא רואה: מילא... צר, בוודאי צר... אבל מילא... קצת ספרים נחוצים רכש לו מעט־מעט מחדש... דבר אחד אינו נוגע בשני...

כיוצא בזה: גולדמאן... מתחילה חשב, שכל הקלקלה ב„עיט צבוע“ זה... העושה מעשי זמרי ומבקש שכר כפינסנס... שמכף רגלו ועד ראשו אין בו יראת שמים אף כחוט־השערה... כל הקלקלה תלה לפניו במקולקל זה... הוא — שורש־הרע...

עכשיו... עתה שב וראה... גולדמאן הוא, אמנם, צרה... הוא אינו נותן לחיות... אבל לא עליו צריך להעמיד את כל הטעם... לא בו כל הצרה...

מה יש לתאריך... גם אתה, את הילדה, התנהג הוא, ר' יוסף, שלא כשורה... קשות... מה רצה ממנה? שלושה ימים רצופים לא דיבר אתה לפני נסיעתה... והרי כשרה היתה... כמה היה נותן לה להוצאה?! ולאכול ביקש מן המובחר... אה, אל-נא יזכר עווננו... עכשיו היה מתקן את התנהגותו אתה, משפר את מידותיו... אך הו! הנעשה אין להשיב...

הוא נתייכר, נתייכר... הן כמת היה בבואו לטבריה... הוא היה מדבר עם אנשים, אבל לא קולט מה שהם מדברים, כמעט לא שומע... וכשהיה קולט, מיד היה שוכח... "רשעים בחייהם"... עכשיו... אחר הדברים האלה...

— אחר הדברים האלה... — ניגן ר' יוסף פתאום בניגון המגילה — כש'ך...

הכוכבים ניצנצו, בחפירה העמוקה והרחבה שבקצה-הסמטה נראו פתאום חבילי זרדין מתנועעים ממעלה למטה, עולים ויורדים באויר, הגמלים טעוני החבילות, שצעדו והתנועעו בתוך החפירה, לא נראו, ניהו המחזה הפלאי מרחוק — אלומות כתנועות מאליהן באויר לאור-הירח — כמו קטע מאיזה בל'ט פאנטאסטי, שראה יחזקאל חפץ פעם שם, בעיר-המערב, כשהיה בתיאטרון פעם, הפעם היחידה, אתה, עם בת העגונה... הגלגל חוזר...

ואולם הוא, יחזקאל חפץ, לא שם עתה לב לזה, רק רגע אחד הזכירו לו הירח והגמלים את אותו הערב, ערב צאתו מבית-הישע, אבל מיד הסיח דעת גם מזה והוסיף להקשיב לקולות הילדים המשחקים ולהתבונן למעשיהם, הנה שלוש ילדות רודפות אחר אחת... להכותה... שאון וצנחות... הנה הנרדפה נלכדה על ידי אחת... הושגה בקצה שמלתה השבתית... היכוך קל... בינתיים השיגוה גם שתי הנשארות... עברוה... וכרגע — והיא כבר רודפת אחרי השלוש... הן, שלשתן, בורחות מפניה... רשרוש ומחול של צפרות-כרמים...

יתום-הרחוב, זה בן-התשע, שאביו מת לפני שנים, לא שיחק עם כל הילדים, הוא עמד והתפאר לפני חבר אחד, ילד קטן ממנו בשלוש שנים, שאם הוא ירצה, יוכל לראות את אביו ולשאל ממנו מה שצריך, סוד יש בזה, בשביל זה צריך להיסגר יחידי בחדר בלילה, לשבת בין שתי מראות מבפנים ומאחור, להדליק נר ולהביט...

— אוי, אני פוחדת! — הטיחה ילדה אחת בחברתה.
— מה את "משקרת אותי"? — ומיד פנתה המוכה אל יתר החברות — היא מכה אותי... וכל-כך כראב!.. עד למוות... שניה ענתה:

— למה תדברי ממות?.. אל תדברי... עוד אפשר למות... פעוטה ממנה שאלה:

— מה זה מוות?

— אל תדברי! — צעקה הנשאלה.

— מהרה יבוא אבא, מהרה יבוא אבא... — ריננה אחרת.

הכוכבים ניצנצו. ר' יוסף נשא פתאום עיניו למרום. הביט והתחיל:

— הכוכבים... החוקר קאנט אומר... שני דברים...
אבל מיד נפסק משום מה. הוא הביט אל הכוכבים במבט משונה, מצפה, עורג, מי יודע! מי יודע, אם למרות כל דעתו של ר' יוסף את חכמת התכונה וטיב הכוכבים במסילותם — מי יודע, אם לאיש איוו הרגשה עמומה בלבו, שנשמת אותה הילדה, אשר הוא חטא כנגדה — נשמת מרים — נתגלגלה שם באחד הכוכבים; שזה הכוכב הקטנטן, המזהיר, הנוצץ ממולד וקורץ לו, אינו היא, היא, היא — מרים, בתו היקרה?...
הילד הקטן, חברו של היתום, שעמד בקרבת מקום דומם רגעים אחדים, נתעורר פתאום, ניגש אל ר' יוסף בריצה וכמתגנב הרים את שפתיו ונשק לזקן היושב בידו... ר' יוסף לא הבין פשר דבר, אבל משתקף הנשיקה המשונה נעם לו. הוא נתרכך לגמרי וחייד בשובע־רצון:

— בו מי הוא פעוט זה? ודאי בשנותיו של נכדך, חיים... ומחשבותיו של יחזקאל הפץ נסבו על נכדו של חיים. גם הוא הן מחכה להבאת הילד הלום. גם הוא, אם לא ילך מפה, ישב וישמע את פרשות־החומש אשר ילמדוהו ר' יוסף: „ויתהלך — איז געגאנגען — חנוך — חנוך — את — מיט — אלוהים — גאט... איז חנוך געגאנגען מיט גאט... ואיננו — און איז ניטא... און איז ניט געווארען... ניט געווארען חנוך...“
חנוך איננו, אבל בחומש ישנו... חנוך איננו, אבל יוסף וחיים ישנם...

ויחזקאל חשב־חלם על הימים הטובים, העתידיים לבוא ליוסף ולחיים. ימי הילדות ישובו להם בבוא הילד. ימי הילדות, ימי החומש הטובים, בעת שהכל טשטוש וסוד, בעת שהלומד בעצמו הוא מרכז־הבריאה וכל מושגים על חוץ ממנו רחוקים, ועליו — מנהיג עליון קרוב, הפוקח עין על כל צעדיו ושומר עליו, מעניש ומרחם כרצונו ולפי מעשיו ולפי יחוסיו שלו, של הלומד הקטן, אליו. „שובי אל גברתך והתעני תחת ידיה“ — כך צריך להיות! „וינגע ה' את פרעה“ — גם זה נכון... מכאן רגש של נקמה ברשעים... ורגש המוסר והצדק לא היה מתקומם

כלל: הלא אברהם אמר, ששרה אחותו היא... מסתמא כך צריך להיות... עולם של סוד וצדק וקדושה שלא מעולם הזה... סוד וצדק וקדושה של עולם־הילדות...

— נו, בלך לישון... — הציע חיים — עלי מחר להשכים לותיקין... לעבור לפני התיבה.

ממחרת אחר תפילת הותיקין הלך חיים אל שפת הים. הוא התכנס שם באחת הפתחים, שנשארה אחר לכת הערבים, שחפרו שם, עם המוריהם ושקיהם, ושכב בעינים עצומות שעה ושעתיים. לפני עיניו העצומות היבהב כאבני חצץ תורן הספינה היחידה, ההולכת על הכנרת מטבריה עד התחנה הסמוכה, שמשם נוסעים לירושלים. הספינה התנאה על משטח המים כבית-הכנסת האורחים הירושלמי על מישור-הטרשים. הוא חשב על נסיעתו הקרובה להביא את נכדו ושפתיו נעו בין שתי לחייו הצמוקות. אחר-כך מישש ב„טלית-קטן“ שלו וחשב, שבארץ-ישראל הבגדים מקדימים לבלות מרוב זיעה, וטוב לגבר כי ישכב ולא יקרע את בגדיו. עם זה נזכר, שחנוך, עליו השלום, לא היה לובש „טלית-קטן“...

בינתיים שבו הערבים עם חמוריהם ועם שקיתם לחפור ולהעמיס. חיים נסתלק לצדדין, והבעה של השתוממות-עונג נראתה בפניו, כשראה שחבורה של בידואים באה לרוחץ בים. בהנפת יד אחת השליכו הללו מעליהם את חלוקיהם וקפצו אל המים, כר' יוסף אחיו, להבדיל, אל המקוה בימי נעוריו. ימי הסידותו. מקפיצתם של הבידואים ניתזו רסיסים על השוכב, והוא שרק בשפתיו לפני עצמו: כלל לא קר להם... דמם — שאני...

הבידואים פרשו את ארבות-ידיהם — התרחקו, התרחקו. „אלה יודעים לשחות!“ — התעורר השוכב, שגם הוא לפניו הו ידע לשחות, ישב והביט בכעין קנאה והתבטלות. אבל מיד באה איוו מחשבת לצון אליו והוא התנחם: „במקוה, הַהֵחָה, לא היו שוחים גם אלה ואפילו בקיץ“ — חלפו איוו מלים מתמיהות, מלים אשר אין שחר להן, במחו המיושן, ואיוו חיוך משונה השתפך על לחייו הצמוקות. אפשר מעין איוו ראיית נקמה קלה התבטאה בעיניו על שיש בעולם מים, מים לא-אדירים, מים-מקוה, ששם אין כוחם של הבידואים גדול מכוח אחיו ומכוחו.

הוא הוסיף להביט מרחוק על הגופים השחרחרים, האמיצים, המוקשים, של הרוחצים — ומחשבות-נחמה משונות התרוצצו בתוכו: בין כה וכה... פטור-נו... דוקא אלה טובעים הרבה, הַהֵחָה... המפחד מפני המים לא יטבע, חה... הגה יוסף, שאינו רוחץ אלא לשם רפואה... הגה הוא, שאינו רוחץ אלא בקיץ וסמוך לחוף... כמוהם אינם טובעים... כמוהם חיים...

ונחת-החיים נולה, נולה בקרב היושב, בין כה וכה — — — בתנאה לקח אחד מחלוקי האבנים, הכניסו מעל גבו אל תחת כותנתו והתגרד, התגרד. ותורן-הספינה היבהב: לא קשה, לא קשה, בקרוב נסע ונלך, במהרה נסע ונלך.

שלושה ימים ושלושה לילות — בהפסקות קצרות — קלחו גשמים. עולם של לחות ירד על ראש שוכני בית אריה לפידות מבעד הגג. הצפרים הסתתרו, התחבאו, נאלמו ונעלמו מאליהן. ובכל זאת אלמלי היה צבי בכאן לא היה יכול לעשות את מלאכתו המדעית, כי הגשם היה מרטיב את הניירות. במקום זה הרטיב הגשם את כל יתר הדברים שנטצאו בבית. נאנקה החולה, אך נאקותיה לא העירו כבר כל כאב: הן דומות היו לקילוחי-הגשם — מנהגו של עולם, שחייבים להתרגל אליו ומתרגלים. חוץ מהינדה הזקנה, שלא פסקה מטרדותיה וממילוי חובותיה, למרות הכל, לא יצא איש מן הבית. לפידות ישב על אחד הארגזים שבבית, כיושב "שבעה", ועיין באיון ספרי מוסר ישנים, שנשמרו אתו, ויש שהיה פונה מתוך עיון אל עצמו ואומר: "אה, אה, מה שאפשר לפעמים למצוא בספרים! מאמינים אנו בעולם הבא, אבל בעולם הזה ודאי שאין להאמין, מאחר שכאן ודאי רק גיהנום, הגה האיש, שכתב מיטרא כזה, היה בעל נשמה והבין דבר!..." אבל מיד רעמו פניו, כמי שמתמט מנגוע במקום הכואב ביותר, והוסיף לעלעל בספר, כמחפש מטמונים. נדמה, שהוא מתרחק ומונע עצמו גם מן הדיבור את עצמו; ושיבתו היתה ישיבת "שבעה".

— כל זמן שבקרובך שלום, אל תירא מפני היאוש שמסביב, אבל... — היה הוא מדבר בעת האחרונה לנפשו, ולעולם לא גומר את ה"אבל"...

הוא מיאן להודות, אבל הוא ידע, כי נכון הדבר, הוא

מעט שהתחיל לסבול ממוסר-כליות ביחס לבני ביתו, התחיל זוכר ביותר גם את אסונו. מיד אחר האסון היה הוא בכל התאמצות-ההכרה נלחם באפאטיה החיצונית, אבל כל קרביו היו כמו הלומים; כל הענין היה כמו מטושטש. כמו לא מבורר כל צרכו לחושי הפנימיים. רק קו אחד צדדי דיכא אותו ביחוד: רציחת בנו עולה בקנה אחד עם עליתו לארץ-ישראל. זו עליה וזה שכרה? אבל מה שבנו מת — מה? בנו מת?.. אולם ככל אשר ארכו הימים, כן הפריד הזמן, מצד אחד, את שני הדברים, את העליה מן האסון, וכן הבליט, מצד שני, את האסון כשהוא לעצמו בכל אימתו. עליתו לכאן היתה כבר ענין אחר, ענין מן העולם הקיים, והרציחה ענין אחר, ענין מן העולם העובר, אולם האסון כשהוא לעצמו, חסרון החלק החשוב שבהיותו הוא, התחיל מתבלט יותר ויותר, בנו אין, בנו נהרג — — — הוא לקח מאשתו את בנה! — ומצבם היום יומי של לפידות ואשתו, זה המצב שלא היה מוצא ממנו, חוסר-העבודה התכוף והגשם הממושך כמו המקו והמסו גם את יתר אבני לב הגבר הבודדות, והכאב נעשה אחדו

עמרם, שלא הלך ל"תלמוד-תורה" מחמת הגשמים, ישב על המפתן. בכיתה הנמוכה, שהוא למד בה (סגולותיו של עמרם לגמרא היו קהות), נהגו לבלי ללמוד בכל שבוע את הסדרה שלו, כי אם למדו את כל החומש על הסדר. כך הנהיג רבה של הכיתה, "האברך החדש". זה שנתקבל לפני שנתים במקום אבי-עמרם. בשבוע שעבר למדו "משפטים". פיזור-נפשו הרגיל של עמרם בשעות של תורה לא היה לו באותה שעה והוא שמע את קול הרבי: "אם במחלת ימצא הגנב והוכה ומת אין לו דמים", המורה החדש, שזה לא כבר עזב את ספסל-השיבה. היה אוהב להתמשכל בפני תלמידיו ולהראות, כי למרות חרדותו חנן הקב"ה גם אותו בשכל בשום אופן לא פחות מאשר את המורים הכופרים בעיקר, ולפיכך היה מרבה ב"אויסריידענישן" (שפת הלימוד בת"ת עדיין היתה יהודית המדוברת), ולפעמים גם מאלה שחידש בעצמו. "אין לו דמים?" — דחק באצבעו רבו של עמרם וסיפר, אגב-אורחא, לילדים את המנהג של גאולת-הדם אצל הערבים. כפי שאפשר ללמוד מדיני ערי מקלט, שומעים אתם, היה המנהג נוהג לפנים גם אצל ישראל. והנה, ילדים, אפשר לפרש: "אם במחלת ימצא הגנב והוכה ומת — אין לו דמים", כלומר, אין דין של גאולת-הדם נוהג בו. עמרם, שלמרות הקשבתו הפעם, עסק בכל זאת, במיני זרעונים שונים תחת השולחן, נזכר בדברי-מה ונתעורר כולו. אה?.. כן, "אין לו דם" — לגנב אין דם: דמו — טריפה... גנב אין רחמנות בלבו על הבריות והוא מציגם בדיל-הדל: מה יעשה עתה ה"גר" בלי סוס? את כל מה שהיה לו הן נתן בעד הסוס. אלמלי היה הוא, עמרם, מוצא את הגנב שהוא היה קורעו כדג, כשיגדל, יהיה לראש-השומרים במושבה: הוא יהרוג את כל הגנבים. כי הנה את הרועה הערבי — וכי בכדי היכה? הוא גנב תרנגולות מן הפרבר לא פעם. אין דם לגנב.

עמרם ישב על המפתן והגה: אין דם לגנב. את דמו לא צריך לגאול... אבל... אבל — אבא?.. אבא לא היה גנב. אבא היה "קדוש", הכל אומרים כך. הנה בחגים שעברו היה הוא, עמרם, בשעת "הזכרת נשמות" בבית-התפילה (כל חבריו לא היו, להם אסור להיות בשעת הזכרת נשמות, והם כולם קינאו בו): הוא — "יתום". את אביו הרגו בדרך. הרגו בדרך, מן הכפר הסמוך. אביו לא נמצא במחלת. בדרך, ולמה, איפוא, לא גואלים את דמו? את דם אביו הקדוש — למה לא גואלים? — אין מי?..

קלחו קלחו גשמים, וביום הרביעי לפנות ערב פסקו. ניטרו השמים והיתה אותה הבהקת־הפלאי שלפני עלות הלבנה בשבוע השלישי לחדש. ממחרת בבוקר היה כל היקום מחדש, טהור, נותן ריח טוב, מעודד. עם עלות השחר, בעת שקמה היגדה הזקנה ללכת אל הבידואים (היא הוסיפה על מחיר־החלב וניצחה את מתחריה!), היה קריר, אבל כשמכרה את רוב החלב, זרחה החמה. רגבי־הטרשים שאצל הפרבר, אשר כבר הספיקו לחרוב טוב, נוצצו בלבנוניותם הכהה וכמו חיים היו, חיים ומושכים. בינתיים הביאו קמח (המלאכות לנקדימון בן אייזיק הועילה, למרות מה שהוא ומשפחתו היו עדיין שרויים בצער על אבדן שתי האקציות, כל אחת אלף פרנקים, בעסק הציוני), והאלמנה החולה ירדה מעל המיטה נתלבן בו את ידיה הקדחתניות. אריה לפידות החריש ולא עשה כל דרישה וחקירה: מהיכן קמח זה, צריך אדם לחיות... לבסוף באה גם הזקנה מן השוק, השליכה את הכדים כל עוד רוח בה, נפלה לרגע לנוח, וברגע השני החליפה את החולה, ששבה לשמור את מיטתה. לעת־עתה, עד שיעלה הבצק, צריך היה לאפות „פיתות“ — ומיד! נשלחה מלאכות לאשת ראש הפרבר, שתרשה להשתמש בתנור שבחצרה לאפיית הפיתות והלחם (לבית לפידות לא היה תנור). נתקבל רשיון. יצא אריה לפידות עם עמרם אל הסביבה ללקוט קוצים וברקנים ולהכניסם להצר אשת ראש הפרבר, למען שים בהם אש ולאפות עליהם את הפיתות. צבר הנער המוני המוני קוצים ונישם מתם ציבורים־ציבורים על כתפותיו של אבי־אביו, אסף עמרם גם את השאר, עד שיור אחרון שבאחרונים, ואחר שהביאם למחזור חפצם, ניגש אל אבי־אביו, שכבר השתחרר ממשאו. זה ישב לרגע אצל החפירה שקוע במחשבות ועמרם הגיש את ראשו הקטן אל חיקו.

היתה בחוץ הניה שטופת־גשמים ומלאה ציפיה ללחם אפוי. היתה אותה הניה גם בבית פנימה, אבל יותר עצורה, שתקנית החולה ישנה. הגשמים לא הטרידו עוד את השמשות ואותה. רק עקבותיהם עוד פיעפעו בראשי הקרשים־הכתלים, ומן הכתמים הרחבים נפרדה טיפה אחת ונתלתה בכהרף־עין על בלימה. —

על בלימה.

לשונות־אש נראו בתנורי. והינדה הוקנה יצאה ונשאה,
 כערבית. על ראשה את הפח עם עוגות־הפיתות. הפח הזכיר
 ערוגת־שומשום נאה, נותנת תקוה. היתה עוד תקוה. כי גם
 הפת, הפת האמיתית, שהיאפה אחר הצהרים ושתספיק אוכל
 לשבוע ימים, תעלה גם היא. ראשו של עמרם הקטן עדיין
 היה מונח בחיקו של אריה לפידות, ודבר־מה עזוב, פשוט,
 מעורר המלה, ויחד עם זה סודי, חשוב ויקר עד אין קץ היה
 בדביקות זו. שרידי קוצים היו להם לשניהם על בגדיהם
 הפרומים ובראשיהם. אז קראה להם אופת־הלחם לעזור לה.
 ניקמו שניהם ניעמדו. ואותו הסוד הגדול היה גם בקוציהם
 גם בעמידתם. על משמרתם עמדו. על משמרת־החיים עמדו
 הזקן והילד, נעטרי־הקוצים. החמה זרחה כמו לפני הגשם.
 ההניה היתה הוית־קוצים. כל החשבון עוד לא נגמר.

[חרע"א]

זה אשר הוצאתי מנסיונות ימי־הוית
 זוהי צוואתי האישית:
 החיים רעים, אבל תמיד סודיים... המוות רע.
 העולם מסוכסך, אבל גם מגוון, ולפעמים יפה.
 האדם אומלל, אבל יש והוא גם נהדר.
 לעם־ישראל, מצד חוקי ההגיון, אין עתיד.
 צריך, בכל זאת, לעבוד.
 כל זמן שנשמך בך, יש מעשים נשגבים
 ויש רגעים מרוממים.
 תחי העבודה העברית האנושית!